
ГОЛОТА М.,
асистент кафедри психології,
Кременецький обласний
гуманітарно-педагогічний
інститут імені Тараса Шевченка

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

У статті здійснюється теоретичний аналіз проблеми формування ціннісної сфери особистості у підлітковому віці. На прикладі результатів констатувального дослідження розглядаються окремі емпіричні та практичні аспекти зазначеного процесу в сучасних культурно-історичних умовах еkleктизму та нестабільності.

Ключові слова: особистість, цінності, підлітковий вік, трансформаційні процеси, виховання.

Аннотация. В статье осуществлен теоретический анализ проблемы формирования ценностной сферы личности в подростковом возрасте. На примере результатов констатирующего исследования рассматриваются отдельные эмпирические и практические аспекты обозначенного процесса в современных культурно-исторических условиях эkleктизма и нестабильности.

Ключевые слова: личность, ценности, подростковый возраст, трансформационные процессы, воспитание.

Annotation. The theoretical analysis of problem of forming of the valued sphere of personality in teens is carried out in the article. On the example of statement researches' results separate empiric and practical aspects of the noted process in the modern cultural and historical terms of eklektizmu and instability are examined.

Key words: personality, values, teens, transformation processes, educations.

Постановка проблеми. Проблема ціннісних орієнтацій входить до загальної структури теорії формування особистості. Науковцями обґрунтовуються різноманітні підходи до класифікації ціннісних орієнтацій, з'ясовуються основні напрямки змін, що відбуваються у суспільстві тощо. Незважаючи на значний інтерес як українських, так і зарубіжних дослідників до вивчення проблеми цінностей, існує низка питань, які ще потребують свого вирішення. Адже система цінностей – це та ланка, яка пов'язує індивіда і соціум, включає особистість у систему суспільних відносин, а також поєднує інтереси, потреби, світогляд людини з її конкретною поведінкою. Існує двобічний зв'язок між цінностями та поведінкою особистості. З одного боку, саме через діяльність, вчинки можна судити про систему ціннісних орієнтацій, які людина обирає на основі існуючих і засвоєних норм. А з іншого – вони є показником рівня її соціального розвитку.

Говорячи про систему вартостей, слід мати на увазі, що саме вона є однією з найважливіших характеристик особистості. Ціннісні орієнтації, безперечно, залежать від інтересів, бажань, потреб і водночас самі активно формують інтереси, поглиблюють, диференціюють бажання. Тому система цінностей як внутрішня основа ставлень індивіда до дійсності дає можливість розкрити механізм поведінки особистості, пояснити та спрогнозувати її.

В умовах трансформації українського суспільства здійснюються пошуки форм і сфер самореалізації сутнісних сил індивідів, які зорієнтовані на особистісний вибір і відповідальність. Ці нові ціннісні орієнтири активніше засвоюються молодими людьми. Але риси психології патерналізму, споживацькі настрої, прояви соціальної апатії, схильність до досягнення успіху за допомогою соціально несхвалюваних методів – все це ста-

новить зворотний бік медалі сучасної молодіжної свідомості, демонструючи її амбівалентність.

Сучасне українське суспільство, як і суспільства інших пострадянських держав, переживає активне проникнення в масову свідомість елементів ціннісної структури, яка є характерною для західних країн. Проте сприйняття західних зразків має досить специфічний характер, коли в ієрархії поєднуються елементи системи ліберальних і традиційних вартостей. Під “традиціоналізмом” розуміється орієнтація на інтегративний інтерес і спільну колективну волю; під “лібералізмом” – цінність особистості та її вільного вибору. При цьому необхідно зазначити, що швидка переорієнтація масової свідомості з однієї системи на іншу навряд чи можлива, у зв'язку із чим можна припускати еклектичний характер ціннісно-сислової сфери сучасної української молоді.

Отже, мета статті полягає у висвітленні окремих аспектів проблеми формування ціннісної сфери особистості на прикладі значною мірою кризового підліткового віку, що закладає підґрунтя майбутньої особистісної стабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно система цінностей у структурі особистості розглядається у зв'язку із її самосвідомістю (Л.І.Божович, В.С.Мерлін, С.Л.Рубінштейн, І.І.Чеснокова); спрямованістю (А.Г.Ковальов, Н.В.Кузьміна К.К.Платонов); через систему настановлень (Ш.А.Нарідашвілі Д.М.Узнадзе, Ш.Н.Чхартішвілі) тощо.

Як відомо, розвиток індивіда відбувається у процесі засвоєння соціального досвіду, який існує у вигляді норм, правил, ідеалів, цінностей, вироблених у певному суспільстві. При цьому ознайомлення із соціальними зразками, інтеріоризація деяких із них, формування власної оцінки щодо дійсності і є становленням системи ціннісних орієнтацій конкретної людини.

У суспільстві, що трансформується,

відбувається суттєва перебудова системи соціальних вартостей, до того ж цей процес досить складний та небезболісний. А щоб та чи інша цінність значно піднялася вгору на відповідній шкалі вона має помітно активізуватися у суспільній свідомості, тобто почати визнаватися як одна із домінантних більшістю населення.

Можна простежити, як відбувається згаданий процес у пострадянському просторі, на прикладі дослідження життєвих цінностей росіян. До числа актуальних вартостей, обраних понад 50% опитаних, увійшло 8 із запропонованих 59. Це такі цінності, як "сім'я", "безпека", "сумління", "порядок", "праця", "права людини", "гроші", "законність".

Проте ядро суспільних вартостей насправді є ширшим, оскільки до нього доцільно включати, поряд із тими цінностями, які набрали домінантну кількість виборів серед опитаних, ще й обрані більшістю соціальних груп. До таких "центральної цінностей" увійшли, окрім вищезгаданих, "свобода", "духовність", "власність", "гуманізм", "особистісна гідність", "справедливість", "працелюбність", "відчуття обов'язку", "освіченість", "гостинність", "професіоналізм", "рівність усіх громадян перед законом".

Крім того, що суспільні цінності поділяються на центральні та периферійні, деякі науковці ще диференціюють їх на інтегрувальні та диференціальні. До інтегрувальних відносять вартості, які мають високий рейтинг у більшості соціальних груп. Свою інтегрувальну функцію означені цінності можуть виконувати або активно, коли у більшості рейтинг їх вищий, ніж у меншості, або пасивно – коли рейтинг вищий для меншості спільнот.

Диференціальні цінності – це такі, які в різних соціальних групах мають полярні оцінки, тобто рейтинг їх у частини спільнот високий, а у частини – низький. Вони також можуть бути активно чи пасивно диференціальними. Якщо більшість соціаль-

них груп відчуває їх нестачу, то можна стверджувати активно-диференціальну роль таких цінностей.

З-поміж центральних вартостей активно-інтегрувальними відносно суспільної свідомості в цілому виступають "сім'я", "права людини", "свобода", "духовність", "гуманізм", "працелюбність", "професіоналізм", пасивно-інтегрувальними – "сумління" і "праця". До активно-диференціальних цінностей належать "безпека", "особиста гідність", "справедливість", "освіченість", "гостинність", "порядок", до пасивно-диференціальних – "законність" і "власність".

Варто зазначити, що у нестабільних суспільних системах відбувається активна трансформація й ціннісних їх підсистем, що спонукає практично кожного вносити відповідні корективи в індивідуальну систему вартостей, а молоді дає значний простір вільному волевиявленню у відповідній сфері.

Зокрема, в ті часи для певних груп центральною вартістю виступало бажання "досягти успіху в суспільстві". Серед інструментальних цінностей при цьому домінувало "налагодження необхідних зв'язків". Для інших домінуючим було прагнення "принести користь людям". Системоутворювальною при цьому виявилася не просто цінність досягнення, а прагнення до поваги й авторитету серед собі подібних. Ще одна модель самореалізації спиралась переважно на цінність особистісного комфорту, бажання діставати задоволення від життя, добре проводити вільний час, створювати комфортні житлові умови тощо. Нарешті, була група так званих нігілістів, для яких провідні вартості полягали в боротьбі та свободі вибору, небажанні вписуватись у формальні організації, визнанні моделі "неформальності" як вельми значущого орієнтира.

Сучасні дослідження дають змогу уявити, яке становище займають різні статусні групи в мегасоціальному ціннісному просторі. Виявляється, що спільноти, розташовані досить близь-

ко в економічному та соціальному просторі, можуть конфліктувати у ціннісному відношенні, і навпаки. Іншими словами, ціннісні орієнтири вільно долають різні соціально-економічні бар'єри та за певних обставин можуть успішно виконувати інтегровальну роль для суспільства загалом. Одночасно відбуваються і плюралізація ціннісної сфери суспільства, і відповідні перетворення у свідомості окремих людей, що, у свою чергу, спричиняє як формування цілісних систем вартостей, так і роздвоєння домінантних життєвих орієнтирів.

Таким чином, сучасний стан нашого суспільства може бути охарактеризований як такий, що постійно трансформується, а це спричинює зміни в його ціннісній ієрархії, плюралізацію відповідних ментальних систем, які виконують як диференціальну, так і інтегровальну роль. Саме в цей непростий життєвий світ і вступають молоді люди. При цьому їм доводиться діяти, спираючись на особистісну ціннісну систему, котра формується фактично за відсутності усталених соціальних орієнтирів. А це як породжує чималі труднощі для сучасної молоді, так і водночас відкриває для неї шлях до більш вільного самовиявлення. І чи не найбільшою мірою усе вищезазначене стосується підліткового віку, який вже сам по собі є нестабільним періодом. Тому ми й звернулися в нашому аналізі саме до цієї вікової групи.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою експериментальної перевірки деяких особливостей ціннісно-сміслової сфери сучасних підлітків ми організували пілотажне психодіагностичне дослідження. У проведеному тестуванні та опитуванні взяли участь 142 учні Тернопільських загальноосвітніх шкіл № 19 і № 22 (7-8 класи).

Використовувалася методика М.Рокича "Ціннісні орієнтації". У згаданому варіанті методики задіяно поняття, що означають в основному "термінальні цінності", виокремлені саме в такому вигляді М.Рокичем, і техніка

їхнього попарного рангування.

На відміну від класичної методики, обрана її модифікація дає змогу визначити опосередковану структуру системи вартостей особистості. Цей критерій є достатньою умовою для побудови певної емпіричної моделі без використання методу багатовимірної шкалювання, оскільки на основі підрахунку кількості переваг при попарному порівнянні можна встановити структуру ціннісних орієнтацій особистості, знявши обмеження методу лінійного рангування (як це відбувається у контексті первинної методики).

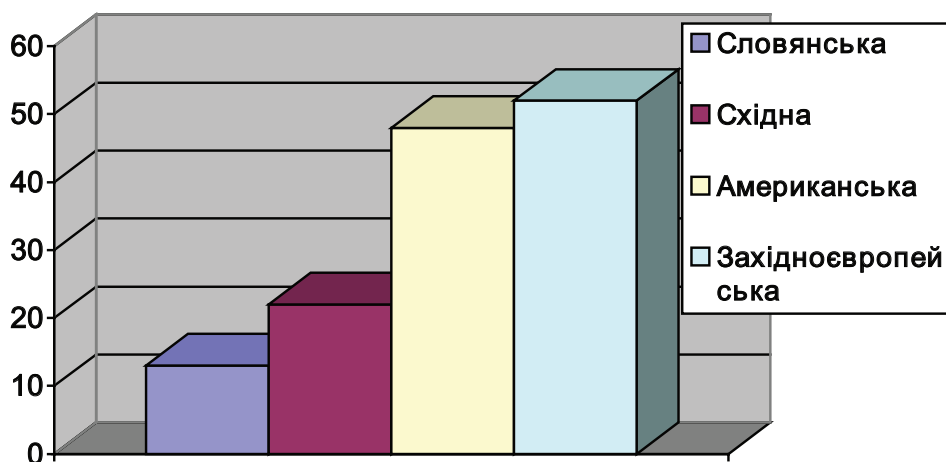
Крім того, за допомогою модифікації методики можна оцінити не тільки усвідомлені, а й неусвідомлені ціннісні орієнтації особистості.

Як з'ясувалося, у системі ідеальних цінностей підлітків домінують такі поняття, як "кохання" (11,6%), "здоров'я" (11,1%), "сім'я" (10,9%) та "свобода" (10,8%). Ієрархію доступностей очолюють такі поняття, як "друзі" (10,5%), "впевненість у собі" (9,8%), "активність життя" (9,6%) та "пізнання" (9,1%).

Відомо, яке велике значення для досягнення внутрішньої гармонії та стану душевного спокою має відсутність розбіжностей у системі вартостей людини. Ми виявили, що найбільш суперечливі думки досліджені учні висловлюють щодо оцінки сфер "сім'ї" (індекс розбіжностей дорівнює 3,0), "краси природи та мистецтва" (2,4), а також сфери "матеріального забезпечення життя" (2,1). "Наявність друзів" (0), "цікава робота" (0,5) та "впевненість у собі" (0,6) не особливо цікавлять сучасних підлітків, оскільки ступені цінності та доступності цих понять майже збігаються.

Як свідчить виявлена ієрархія цінностей, головною вартістю для сучасних школярів підліткового віку є "кохання". Привертає до себе увагу і друга за рангом цінність – "здоров'я". Тоді як найнижчий рейтинг мають "творчість", "пізнання" та "активність" (8, 9, 10-а позиції відповідно).

В ієрархії доступностей домінує



Мал. 1. Співвідношення психодіагностичних маркерів типів культур як ціннісних орієнтирів у свідомості сучасних підлітків

цінність “друзі”. Найменш доступні – “матеріально забезпечене життя” та “щасливе сімейне життя”. Цікавим фактом є те, що в системі доступностей існує досить вагомий індекс розбіжності. Зокрема, найбільш “конфліктною” вартістю, яка визначається у сферах цінності та доступності, виявилось “щасливе сімейне життя”. До того ж підлітки “не задоволені” своїм матеріальним становищем та існуючими проблемами у сфері “кохання” (відповідна цінність значно переважає її доступність).

Як відомо, невідповідність цінностей їх доступності є чинником, що провокує внутрішню конфліктність особистості. А оскільки це стосується контингенту сучасних школярів, то необхідно, щоб на виявлену проблему звернули увагу педагоги, психологи, медики – всі ті, хто скеровує та забезпечує процес навчання, організацію дозвілля, оздоровлення підростаючого покоління.

Наступний етап дослідження мав характер експрес-опитування за допомогою спеціально розробленої анкети для підлітків “Дослідження цінностей”. Вона містила запитання закрито-

го та відкритого типу.

Отримані результати відповідного експрес-опитування свідчать, що більшість учнів приваблює західноєвропейський та американський типи культури. Це цілком зрозуміло з точки зору домінування на екранах, в інтернет-середовищі відповідної зарубіжної медіа-продукції (мал. 1):

Зокрема, відповіді підлітків на запитання “Як ви вважаєте, що на Вас впливає найбільше, що формує Вашу особистість у першу чергу?” свідчать про необхідність більше уваги надавати внутрішньому духовному стану кожної дитини, прищепленню нашим школярам поваги саме до національної культури, до традицій свого народу. Адже, згідно з результатами опитування, на формування особистості досліджених підлітків найбільше впливає музика (57%), а також фільми (30%). При цьому вся ця продукція є переважно західною та “попсовою”, тобто втілює собою лише так звану ерзац-культуру з дуже часто чужими для нашого менталітету цінностями.

Фахівці, які займаються формуванням здорового способу життя підростаючого покоління, підкреслюють

той факт, що у середовищі сучасної молоді існує певна мода на стиль життя, проведення вільного часу, заняття, хобі тощо. Наша анкета містила відповідне запитання. Як з'ясувалося, чільне місце в ієрархії молодіжних цінностей посідають проведення вільного часу у нічних клубах та дискотеках, наявність стильного одягу, татуювання та сексуальний досвід. Як бачимо, отримані результати підтверджують нагальну необхідність роботи щодо профілактики негативних форм поведінки.

Згідно з даними анкетування, найбільші заздрощі в однолітків підліткового віку викликають – “розмір зарплатні батьків” (43%), “становище батьків у суспільстві” (48%), “можливість бути за кордоном” (65%). Тобто, на думку опитаних школярів, предметом їх заздрощів чи поваги виступає насамперед те, що насамперед пов'язане з матеріальним добробутом і матеріальним статком родин їхніх ровесників.

Найважливішими для сучасних школярів підліткового віку є наступні майбутні перспективи: “зробити кар'єру” (87%), “здобути гідну освіту”, “професію”, а також “кохання” (по 83% кожна), “знайти своє місце в суспільстві” (57%). Тобто можна стверджувати, що досліджені підлітки мають досить виразне прагнення досягти чогось у житті, бути потрібними, приносити користь, самореалізуватися і при цьому відчувати радість та задоволення від життя.

Переважає частина учнів на запитання: “Наскільки важливими є для Вас наступні принципи... (далі йшов відповідний перелік)?” відповіла, що в нашому житті мають найбільшу вагу такі поняття, як “чесність”, “порядність”, “відданість”, “людяність”, “доброді” (усі разом – 87%), що дає певні підстави для оптимістичних прогнозів щодо перспектив виховного процесу в сучасній школі.

Висновки та перспективи наступних досліджень. Проведений аналіз

особливостей психологічного підходу до вивчення ціннісної проблематики дає змогу розглядати її крізь призму особистісного ставлення суб'єкта до навколишньої дійсності та особливостей орієнтації в ній. Загалом ми виходили із визнаного теоретичного положення про те, що “цінність” є складним комплексним утворенням, яке міститься у пізнавальних структурах, процесах соціального життя та культури, а також світогляді людини.

Ціннісні орієнтації є одним із найбільш комплексних, багаторівневих утворень у структурі особистості, які виконують роль регуляторів поведінки. Знання ступеня сформованості ціннісних орієнтацій, їх ієрархії – ключ для можливості оптимізації процесів виховання. Особливої ж актуальності та гостроти окреслена проблематика набуває саме у підлітковому віці, який значною мірою є кризовим у становленні особистості періодом.

Як свідчить організоване нами емпіричне дослідження ієрархії цінностей підлітків, головним для них виступає “кохання”. В ієрархії доступностей домінує цінність “друзі”. Найменш доступними є такі wartości, як “матеріально забезпечене життя” та “щасливе сімейне життя”. Невідповідність цінностей та їх доступності є чинником, що провокує внутрішню конфліктність особистості.

Ціннісні орієнтації здійснюють вплив на самовизначення людини в суспільстві, а також на вибір нею референтної групи. Цей факт повинен враховуватися при комплектуванні навчальних мікроколективів. Адже об'єднання у спільноту школярів із діаметрально протилежними системами ціннісних орієнтацій може бути одним із потенційних чинників виникнення чи посилення міжособистісних конфліктів.

У сучасному освітньому просторі навчальні дисципліни повинні формувати не лише професійні інтереси, а й розвивати ті якості, котрі є основою відкритої особистості, готової до

пізнання оточуючого світу та власного "Я", що не боїться брати на себе відповідальність і проявляти ініціативу. Як продемонстрували результати додаткової усної співбесіди, третя частина опитаних підлітків відчували труднощі саме тоді, коли потрібно було побудувати рангову систему вартостей. Отже, у підлітковому віці ще не до кінця сформовані ціннісні орієнтації, а протиріччя в них породжують непослідовність поведінки. У зв'язку із цим педагоги повинні сприяти усвідомленню школярами цінностей, приве-

денню їх у гармонійну систему.

Як перспективи наступних теоретичних розвідок та експериментальних досліджень ми розглядаємо поглиблене вивчення підсистеми релігійних ціннісних орієнтацій підлітків, які, на нашу думку, виступають потужним чинником становлення мотиваційної та емоційно-почуттєвої сфер особистості. Вагому роль при цьому варто надавати необхідності включення в національне виховання елементів духовно-релігійних традицій українського народу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Астаф'єва М. Українська людина: дорога до себе / М. Астаф'єва // Рідна школа. – 2000. – № 8. – С. 11–15.
2. Боришевський М. Й. Духовні цінності у становленні особистості громадянина / М. Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 144–150.
3. Гонський В. Патріотизм як основа сучасного виховання та ідеології держави / В. Гонський // Рідна школа. – 2001. – № 2. – С. 10–14.
4. Малько Н. О. Ціннісні орієнтації та їх вплив на особистісний розвиток школяра / Н. О. Малько // Психологія. Зб. наук. праць НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К. : НПУ, 1999. – Випуск 3. – С. 147–153.
5. Помиткін Е. О. Сучасні підходи до комплексної оцінки гармонійного розвитку учнів / Е. О. Помиткін // Нові технології навчання. – 1997. № 7. – С. 34–51.
6. Стежко Ю. Морально-християнські цінності в особистісному самовизначенні учнів / Ю. Стежко // Рідна школа. – 2000. – № 11. – С. 15–19.